

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

*A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves
évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támo-
gatásával jelent meg.*

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Kosáry Domokos

Kosáry Domokos

Az állhatatos reformelnök

A Magyar Tudományos Akadémia 150. közgyűlését az időközben gyökeresen megváltozott politikai körülmények között rendezték. Az 1990. évi március 25-ei és április 8-ai országgyűlési választások eredményeként megtörtént a parlamenti rendszerváltás, és a választásokon győztes Magyar Demokrata Fórum alakíthatott kormányt. Az első szabadon választott parlament alakuló ülését 1990. május 2-ára hívták össze, az Antall József vezette új kormány pedig május 22-én nyerte el a parlament bizalmát. Egy nappal korábban került sor az Akadémia szokásos évi tisztújító közgyűlésére, amely az akadémiai rendszerváltás kezdődátuma is egyúttal. Ahogy a politikai rendszerváltás is többévi erjedési és előkészületi folyamatot tetőzött be, úgy az Akadémia megújulása sem nélkülözött bizonyos előkészületeket. Berend T. Iván elnöklete alatt az Akadémia főként az 1980-as évek végén kezdett bele az intézmény demokratizálásába: új Alapszabályt

Selmecbánya, 1913. július 31.

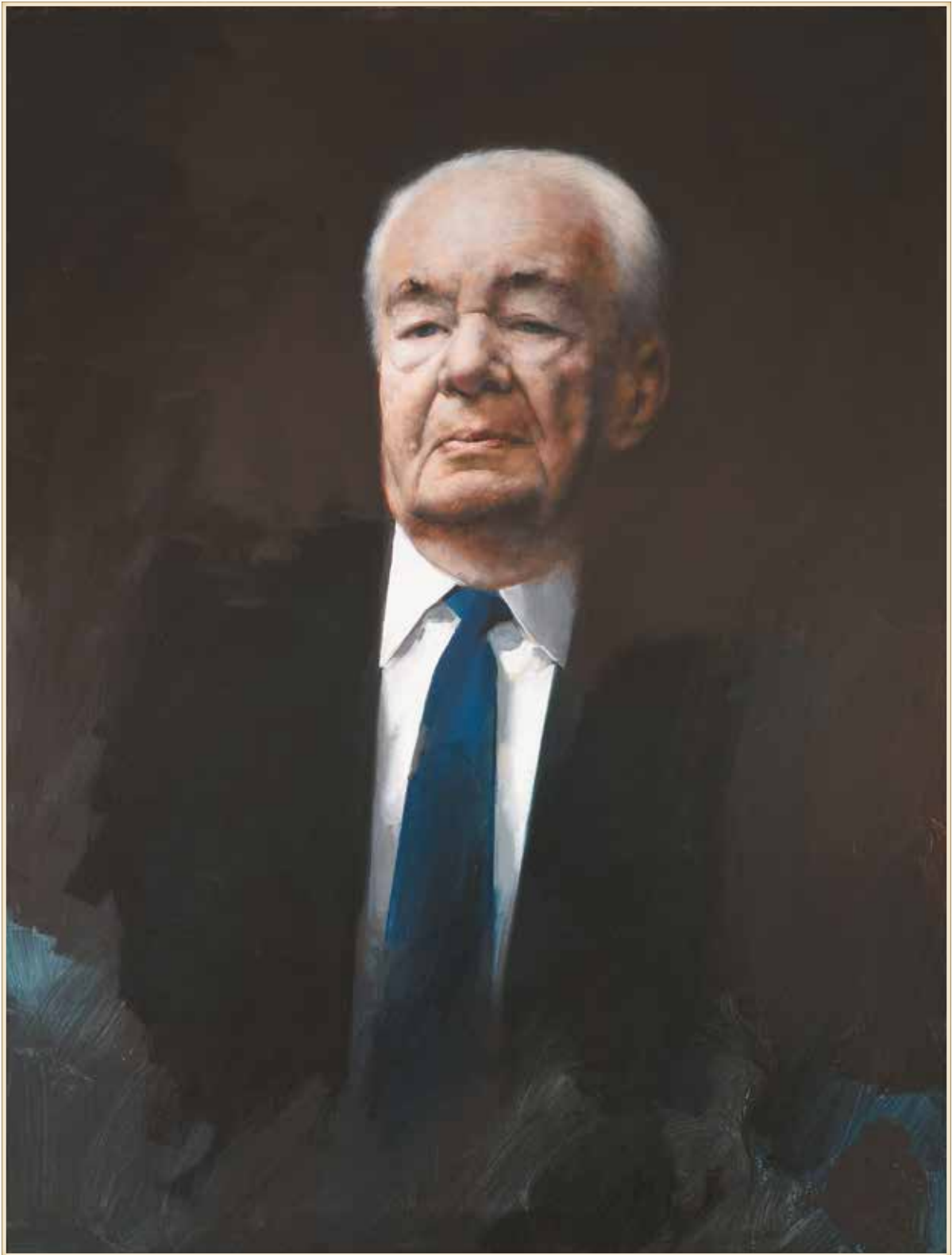
Budapest, 2007. november 15.

1990. május 24. –
1996. május 9.

I/16. Gyémánt László:
Kosáry Domokos
2002

alkottak, 1988-ban pedig az akadémiai törvény módosítását kezdeményezték azzal a céllal, hogy „az új törvény visszaadja az Akadémiának 1949-ben elvett, megnyirbált teljes autonómiáját, mely a tudomány szabad művelésének létfeltétele, és visszaállítsa – ha nem is régi formában – az Akadémia saját tulajdonát, mint függetlenségének anyagi alapját”.¹ Az Akadémia, ahogy Berend hangsúlyozta, nyíltan nem fordult ugyan szembe a politikai hatalommal ezekben az években, viszont a „kritikai együttműködés” keretében igyekezett változtatni a dolgokon. Ez okból úgy vélte: „Nincs tehát okunk védekezni a kollaboráció elmúlt időszakban oly gyakran emlegetett vádjá ellen. [...] Ha tenni akartunk, márpedig akartunk – és talán valamelyest – tudtunk is – a magyar tudományért és az Akadémiáért –, azt másként, mint a realitások elfogadásának talaján, belülről, bár határozott kritikai tartással, nem lehetett.”²

Az 1990. évi közgyűlés a tisztújítást is összekapcsolta a demokratizálás ügyével. Szentágothai János, a jelölőbizottság elnöke kiemelte: olyan jelöltekre esett a választás, akik – megválasztásuk esetén – „a kifelé való nyitás, az Akadémia autonómiája felé való irányultság, a pártállam mechanizmusától való elszakadás” jegyében tevékenykednek majd.³ Az elnöki megszólalással egybehangzó módon az Akadémia korábbi elnöke, Szentágothai ugyanakkor vitatta a kollaboráció vádját, kijelentvén: „Mindenesetre azt a sommás ítéletet, hogy sztálinista Akadémia, én erről a helyről a leghatározottabban szeretném visszautasítani.”⁴ S többek közt arra hivatkozott, hogy az 1960-as évek elejétől „a Magyar Tudományos Akadémia bizonyos mértékig mentstvárra volt azoknak, akik az 1956-os szabadságharcban, forradalomban szerepeltek”.⁵ Így és ezért is logikus szerinte, hogy a jelölőbizottság – az előző (1983–1988) főtitkárhelyettes, Kulcsár Kálmán mellett – az ötvenhatos, börtönviselt Kosáry Domokost jelöli új elnöknek, akinek „a jelöltsége teljesen egyértelmű. Ellene a korát lehet felhozni, ő áldozatot vállalt, viszont az ő kora előny is, mert személyiségéből adódóan eléggé kemény és szókimondó.”⁶ Az ülésen – új jelöltként – Pungor Ernő is felkerült a jelöltlistára. A közgyűlési vita legfontosabb megnyilatkozása az újonnan választott országgyűlés frissen megbízott elnöke, Szabad György tör-

ténész szájából hangzott el, aki hevesen ellenezte Kosáry jelölését, és helyette Pungort tartotta volna alkalmasnak az elnöki posztra. A fő kifogása így hangzott: „Kosáry Domokos akadémiai szereplése [1982 óta] sokkal inkább az igazodás volt az Akadémia vezetésének álláspontjához minden kardinális kérdésben, mint a tudomány követelményeinek megfelelő mérlegelésen alapuló megnyilatkozás.”⁷ Szabad azzal vádolta tehát Kosáryt, hogy „a számára fokozatosan megkönnyebbülő körülmények között [...] nem tartja meg kritikai pozícióját, pontosabban, az uralmon lévő történész csoportoknak a lehanyagló, a hatalommal már egyre kevésbé rendelkező csoportjának kritikájára korlátozódik kritikája, [...] és az egypárti állam viszonyai között a »tudománypolitikát« ezzel az uralommal összhangba hozó csoport álláspontjának támogatójává válik, felhasználva azt a nimbuszt, amit a korábbi helyzet és a kritikai megnyilatkozásai nyújtottak”.⁸ Számos további, a jelölt szaktudományos munkásságát érintő kifogásaival együtt, mint mondta, ezt csupán figyelmeztetésül szánja, hogy ne Kosáryt válassza meg a közgyűlés az Akadémia új elnökének.

A vita folyamán Berend T. Iván emelt szót Kosáry mellett Szabad ellenében, megállapítva: ha akad valaki, akinek igazán nincs joga egyebek közt Kosáryt kollaborációval vádolni, az éppen Szabad György, aki a Kádár-korban feltétlen módon élvezte a korábbi sztálinista (Andics Erzsébet), majd a mindig is a hivatalos politikai vonalat képviselő vezető történészek (például Nemes Dezső) szakmai támogatását.⁹ Kérdés ezek után, ki tehát kettőjük közül a tényleges kollaboráns?¹⁰ A jelölések körüli közgyűlési vita érdemben nem tette kétségesse, hogy kit válasszon meg végül a közgyűlés elnöknek a három jelölt közül: Kosáry Domokos került ki közülük győztesen, miután megszerezte a szavazatok 52,2%-át. Az új elnök mellé főtitkárnak – 63,3% szavazati többséggel – Láng Istvánt választotta a közgyűlés.¹¹

A TUDÓS PORTRÉJA

Az 1913-ban született Kosáry Domokos a harmincas évek végén indult el ígéretes történészi pályáján, mint a 19. szá-

zadi történelem kutatója. A tudósi karrier meredeken felívelő szakasza az 1945 és 1949 közötti évekre esett, amikor Kosáry az 1941 decemberében alapított Teleki Intézet kebelében működő Magyar Történettudományi Intézetnek lett előbb helyettes igazgatója, 1945-től az igazgatója egészen 1949 októberéig, amikor felmentették ebből az állásából.¹² Ezt Kosárynak a tudományos életből való két évtizedes száműzetése követte: 1952 és 1957 között a gödöllői Agrártudományi Egyetem könyvtárosa, majd a könyvtár igazgatója, 1957 decemberétől 1960 tavaszáig politikai fogoly (a perében ítélező bíróság négy évre ítélte), 1960 és 1966 között a Pest Megyei Levéltár levéltárosa, és majd csupán 1968-tól lett a valamikori intézete, az immár MTA Történettudományi Intézet néven működő kutatóhely munkatársa. 1977-ben a 18. századi művelődéstörténeti munkájával Kosáry Domokos megszerezte az MTA doktora címet, 1982-ben az MTA levelező tagjává, 1985-ben rendes tagjává, ugyanebben az évben az MTA Történettudományi Bizottság elnökévé is megválasztották őt.¹³ A nemzetközi hírű historikus alig néhány évvel azelőtt foglalhatta el újra jól megérdemelt helyét a tudomány intézményes világában, hogy 1990 tavaszán az Akadémia elnökévé választották.

Kosáry Domokos sokrétű szakmai munkássága elsősorban a 19. századi politikatörténet (a Görgei-kérdés története, a reformkori Kossuth, Széchenyi döblingi időszaka), továbbá a 18. századi magyar művelődéstörténet és a kényszerűségből elvégzett Magyarország történeti bibliográfiája témában volt a leggyümölcsözőbb. Ezzel a szakmai és tudománypolitikai előélettel a háta mögött nem csoda, ha Kosáry Domokos a teljes körű megújulás tevékeny előremozdítójaként képzelte el leendő elnöki feladatát. Elnökként megtartott szűzbeszédében kijelentette:

„A cél az új, demokratikus társadalomban a tudomány szabadsága, a kutatás szabadsága, az Akadémia szabadsága és önállósága, az egyetemek autonómiája, a politikai vezetés minden kísérletétől függetlenül, minden politikától függetlenül.”¹⁴

E törekvésében az őt elnöknek megválasztó közgyűlésen személyesen megjelenő és felszólaló, frissen miniszterelnökké választott Antall József is megerősítette.¹⁵

REHABILITÁCIÓS ÜGYEK

Már az előző elnöki ciklusban napirendre került az 1949-ben kizárt akadémikusok rehabilitálása: ennek nyomán az 1990. évi közgyűlés az akadémikusok 200 főnyi aktív korú (70 év alatti) keretét 30 hellyel bővítette, egyúttal 50 új levelező tagot választottak. Közöttük találjuk azt a néhány még élő tudóst (Kumorovitz Bernát, Mályusz Elemér, Váczy Péter és Wellmann Imre történészeket), akiknek az 1989. májusi közgyűlésen állították helyre az 1949-ben megszüntetett akadémikusi státuszát.¹⁶ Rehabilitációs döntés volt továbbá, hogy az 1970-es években párthatározattal megbélyegzett és részben az országból is elűzött filozófusokat és szociológusokat, Heller Ágnes és Szelényi Ivánt akadémikussá választották (Márkus Györgyöt csak azért nem, mert nem tért haza Magyarországra). Személyes kérésre az 1956-os forradalomban való részvétel miatt mellőzött tudósok is erkölcsi rehabilitációt kaphattak, mint ahogy az a történész Berlász Jenő esetében is történt.¹⁷

Akadtt azonban két olyan valamikori akadémikus, akinek az akadémiai rehabilitálási ügye akadályokba ütközött: a hosszú időn át vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint történészé, valamint Orsós Ferenc kutatóorvosé. Az 1991. évi közgyűlést követően az elnök felkérte Glatz Ferencet, a Jelenkorkutató Bizottság tagját, hogy mondjon szakvéleményt Hóman rehabilitálási ügyéről. Glatz megalapította: az Akadémia – Alapszabálya módosításával – arra

az új jogi alapra hivatkozva zárta ki Hómant a soraiból 1945. július 20-án, miszerint kizárható az a személy, „akinek erkölcsi vagy állampolgári épsége súlyos csorbát szenvedett”. A Népbíróság azonban csupán 1946 nyarán marasztalta el Hómant, aki ezután börtönbe került. Glatz leszögezte: Hómant az 1949-ben

kizártaktól az különbözteti meg, hogy ügyében kimondottan politikai megfontolások játszottak szerepet. Glatz nem foglalt határozottan állást azt illetően, hogy – politikai értelemben – rehabilitálható-e Hóman, viszont megjegyezte: amennyiben az Akadémia – tudományos megfontolásból – helyreállítaná Hóman tagságát, akkor egyúttal az Alapszabály 1945. évi módosítását is felül kellene vizsgálnia; csak így biztosítható, hogy ne keveredjen össze egymással a tudományos és a politikai tevékenység megítélése, amely a valóságban egyeseknél szorosan összefonódott egymással. Arra a következtetésre jutott, hogy ha az Akadémia most helybenhagyja az ominózus alapszabály-módosítást, akkor az 1949 után elkövetett törvénytelen eljárásokban tevékeny akadémikusokra is ki kell terjesztenie a felülvizsgálatot, ami Andics Erzsébet, Molnár Erik vagy Nemes Dezső akadémusi tagságát egyaránt érintené. „Amennyiben ugyanis Hóman akadémiai tagságát a háborús bűnösségben jelzett politikai indokok megsemmisítik, úgy az 1949–1952-ben, illetve 1958-ban hozott ítéletek idején felelős tisztséget betöltött és e törvénytelenések ellen nem tiltakozó akadémiai tagok felelőssége is megáll” – jelentette ki Glatz.¹⁸

Az ügy ezzel holtpontra jutott, mivel Kosáry kezdetől azon az elvi állásponton volt, hogy el kell kerülni az újabb boszorkányüldözést.¹⁹ Az olykor a sajtóban is megszéllőztetett „Hóman-ügy” ezzel azonban nem zárult le, Kosáry maga is sokat tipródott a dolgon. Az 1994. évi közgyűlés elnöki megnyitó beszédében újból visszatért rá: „Az Akadémián már két éve kezdeményeztem Hóman rehabilitálását. Ez akkor jogi problémák – a népbíróági ítélet – miatt elakadt. Úgy értesültem, hogy most a Legfelsőbb Bíróság elindítja a felülvizsgálatot. Javaslom, hogy amint jogilag ez lehetséges, az Akadémia tekintse Hóman Bálintot rehabilitálnak.”²⁰ Erre azonban máig sem került sor, bár Hóman akadémiai tagságának a visszaállítása évekkel később újból közbeszéd tárgya lett.

Ennél egyértelműbben zárult le Orsós Ferenc kutató-orvos többek által szorgalmazott rehabilitálási ügye. Ez ügy indult, hogy az Alapítvány a Kommunizmus Áldozataiért nevű társadalmi egyesület nevében Lovas István újságíró levelet írt az Akadémia elnökének, kérve Orsós Ferenc volt

akadémikus rehabilitálását.²¹ Az Etikai Bizottság a dolgot megvitatva azzal zárta le a kérdést 1993 tavaszán, hogy nem lát jogos indokot az Orsós Ferenc kizárását kimondó határozat hatálytalanítására. Az Akadémia elnöke is egyetértett ezzel, mondván: Orsóst nem a katyni tömeggyilkosságot vizsgáló bizottság vezetőjeként végzett munkája miatt, hanem azért marasztalta el az Akadémia 1945-ben, mert „a professzornak elég erősen jobboldali híre volt [...]”. Tehát csakúgy, mint Hóman Bálint ügyében, itt Orsós professzornak a politikai magatartása a kérdés.”²² Az említett egyesület ezután is napirenden tartotta az Orsós-ügyet. Így az 1993. évi akadémiai közgyűlésen újra felmerült Orsós rehabilitálásának a kérdése, de az Etikai Bizottság érdeemben nem változtatta meg korábbi véleményét. Amikor az egyesület kuratóriumának elnöke 1994 januárjában arra kérte az akadémiai közgyűlést, hogy vizsgálja felül Orsós alapszabály-ellenes kizárásának az ügyét, és mentse fel Kosáryt elnöki megbízatása alól, mert az elnök vonakodik a jogos rehabilitáció keresztülvitelétől, Vizi E. Szilveszter a *Magyar Tudomány* hasábjain részletes cikkben taglalta az Orsós-ügy bonyodalmait. „Orsós orvosprofesszor közéleti tevékenysége, szélsőséges nézetei elfogadhatatlanok, de magatartása tudományetikai szempontból is súlyosan kifogásolható.”²³ Vizi bizonyítékokkal támasztotta alá, hogy Orsós – szakmainak álcázott – érvek hangoztatásával tevételes szerepet játszott a zsidótörvények felsőházi elfogadtatásában. „Az Akadémia ezért nem rehabilitálta Orsós Ferencet, egykori tagját.”²⁴ Kosáry maga szintén erre a tényre hivatkozott az 1994. évi közgyűlés elnöki megnyitójában, amikor egyébként javasolta a közgyűlésnek, hogy döntsön az ő visszahívásáról.²⁵ Ez a gesztus azonban merőben formális volt a maga részéről, és az ügy ezzel végleg lomtárba került.

A rehabilitáció része volt az 1949-ben megszüntetett művészeti akadémia újraélesztése is. „Sokat gondolkoztam azon, hogy miként lehetne, Széchenyi hagyományaihoz visszatérve, újra helyet adni az irodalomnak, művészeteknek a Magyar Tudományos Akadémián, de anélkül, hogy a tudomány és a művészet eltérő funkciói, összekeveredve, egymást zavarnák.

Végül arra jutottam, hogy az Akadémia nagy keretén belül, de külön önálló társult egységként lehetne létrehozni egy olyan Művészeti Akadémiát, amely a tudományos osztályoktól függetlenül, autonóm módon, saját elvei szerint működik, megválasztja vezetőségét és – egy adott szerény létszámon belül – tagjait.”²⁶

Az MTA 1991. évi decemberi rendkívüli közgyűlése e célból kiküldött egy főként írókból álló szervezőbizottságot, hogy dolgozza ki a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia megalapítására vonatkozó javaslatot; az Akadémia 1992. évi májusi közgyűlése megtárgyalta és elfogadta a ki-munkált javaslatot. A Művészeti Akadémiát 26 fő alapította, ebből 16-an az írókat és a költőket képviselték.²⁷

Az Akadémiához ekképp nem kapcsolódó alkotó értelmiségiek egy csoportja – közvetlen kormánytámogatással – ezzel egy időben szintén döntött egy művészeti akadémia létesítéséről. A Makovecz Imre által kezdeményezett Magyar Művészeti Akadémia 35 fő részvételével 1992. február 27-én meg is alakult. A két hasonló akadémiai szervezet egyidejű színre lépésével előidézett zavar elhárítása végett Kosáry és Makovecz egyeztetett egymással, aminek azonban nem lettek messze ható következményei.

A rehabilitációkhoz tartozott továbbá, amikor az Akadémia új kutatóintézeteket létesített vagy szervezett újjá. Az ötvenhatos üldözött Kosáry Domokosnak érthető módon szívügye volt az '56-os történeti kutatóintézet megalapítása, amely már a rendszerváltás hajnalán, 1989. június 17-én megtörtént.²⁸ A kezdetben magánalapítványként működő kutatóintézet, amely a Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) „leányvállalata” volt, esetenként az MTA-tól is kapott némi anyagi támogatást. Kosáry Domokos – elnökként – ugyanakkor abban is segített, hogy a Zoltán utca 16. szám alatti irodaépületben működő intézet elkülönülhessen a TIB irodáitól,²⁹ és abban is közreműködött, hogy a kutatóintézet 1994-ben átalakulhasson közalapítvánnyá.³⁰

Kosáry Domokos tevékeny szerepet vitt a Széchenyi Könyvtár mellett működő Magyarságkutató Intézet Teleki Intézetté való átalakításában is (1026/91. [VI. 15.] korm. hat.), majd pedig elvállalta a Teleki László Alapítvány kuratóriumának elnöki tisztségét. A kisebbségi (diaszpóra) magyarokat kutató régi-új intézet elhelyezését az Akadémia a Szilágyi Erzsébet fasorban lévő épületben kívánta megoldani, de

– pénzforrások hiányában – nem vehette meg az épületet.³¹ Ennek az intézetnek a felállásával ugyanakkor megszűnt az akadémiai kutatóhelyként addig a Közgazdaságtudományi Egyetemen működő Közép- és Kelet-Európa Kutatási Központ.³²

Az Akadémia – elnöke buzgó közreműködésével – úgy segített a Budapesten öt ország és egyes magánszponzorok támogatásával 1991-ben megalapított, princetoni típusú Institute for Advanced Study jellegű Collegium Budapesten, hogy 1992-ben átengedte számára a korábban az MTA használatában lévő volt budai Városháza épületét (Szentháromság tér 3.), amely – meghatározatlan időre – a Collegium Budapest használatában maradhatott.³³

Végül az MTA és a Soros Alapítvány között még az 1980-as években kialakult szoros kapcsolat azt követően is fennmaradt, hogy Berend 1990. május 24-én lemondott az MTA–Soros Alapítvány társelnöki tisztségéről. Kosáry, őt pótlandó, Enyedi György akadémikus földrajztudóst javasolta erre a posztra.³⁴

AZ AKADÉMIAI TÖRVÉNY ÉS AZ ATHENAEUM BIZOTTSÁG ÜGYE

Az 1990-ben elnökké választott Kosáry Domokos elsőrendű feladatának tekintette, hogy új jogszabály kerüljön az 1949. évi XXVII. akadémiai törvény helyébe. A törvénytervezetnek a korábbi elnöki ciklusban megindult kidolgozása 1990 nyarán és őszén felgyorsult, és az év végi

rendkívüli közgyűlés „nem kis vita után” elfogadta a törvény alapelveit, illetve „intézkedéseket tett azok gyakorlati keresztülvitele érdekében”.³⁵ Az elkészült törvényjavaslat a Mádl Ferenc által vezetett Tudománypolitikai Bizottság elé került véleményezésre. A törvény országgyűlési elfogadtatását az Akadémia elnöke gr. Széchenyi István születésének a 200. évfordulójára (1991. szeptember) szeretne volna időzíteni, a terv azonban megfeneklett. Mielőtt ennek az okaira kitérnénk, érdemes megvizsgálni, hogy milyen főbb tartalmi kérdések álltak a törvénytervezet homlokterében. Elsősorban az Akadémia önállóságának törvényi biztosítása, amely – saját vagyoni hiányában – úgy érhető el csupán, ha az állami költségvetés garantálja az Akadémia anyagi létfeltételeit, azt sem zárva ki, hogy az Akadémia újra saját vagyonhoz jusson. Fontos még, hogy a közgyűlés a főtitkárt ne csak formailag válassza, mint történt 1970 után, hanem – az elnökhöz hasonlóan – ténylegesen is az akadémiai köztestület döntsön ebben az ügyben. Továbbá az Akadémia megőrzi kutatóintézeti hálózatát, amelyet „jelentős mértékű önállósághoz” juttat. Ennek érdekében az MTA elnökének és főtitkárának együttes utasítására a Központi Hivatal helyén létrehozza az MTA Titkárságát, illetve az Akadémiai Intézetek Bizottságát, amelyek beleszólhatnak az Akadémia ügyeibe. S végül célul tűzi ki, hogy miként az egy demokráciában joggal elvárható, a kutatási eredmények megítélése teljes mértékben a tudományos közösség belügyévé válhasson.

Jóllehet a Tudománypolitikai Bizottság (1991 májusában), valamint a kormány ez év novemberében egyhangúlag magáévá tette az Akadémiát köztestületi önkormányzattá átalakítani kívánó törvénytervezetet, az ennek ellenére sem került az országgyűlés színe elé, miután mérvadó politikai erők megítélése szerint meg kell várni, hogy az azzal érintkező területek törvényi szabályozása is megtörténjen végre.³⁶ Ezek az érintkező területek, amelyek az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramokról (OTKA), a tudományos minősítésről (a fokozatokról) és a felsőoktatásról szóltak volna, valóban közvetlenül összefüggtek az akadémiai törvénnyel. Különösen azért, mert Kosáry Domokos másik, kezdettől kiemelten kezelt reformlépése

lett volna az Athenaeum Bizottság megalapítása, és vele összefüggésben a tudományos (doktori) továbbképzés ügye, a tudományos minősítés rendszerének új alapokra helyezése. Az 1990. decemberi rendkívüli közgyűlés elfogadta az Országos Athenaeum Bizottság megalakítását célzó javaslatot, mely testület koordinálná az egyetemek és az Akadémia közötti társulási kapcsolatokat. A közgyűlés a bizottság elnökévé Ujfalussy József akadémikust jelölte. Az Akadémia egyúttal a tudományos fokozatok új rendszeréről, a szerzett jogok tiszteletben tartásáról egy külön törvényjavaslatot is kidolgozott, amely szorosan illeszkedett a tervezett akadémiai törvényhez. Időközben egy sor egyetem (tanszék) jelezte, hogy csatlakozni kíván a tervezett társuláshoz.³⁷ A dologból mégsem lett azonban semmi, mert az időközben elkészült felsőoktatási törvényjavaslat megalkotói az akadémiai kutatóhelyeket kizárták a doktori képzés intézményi rendjéből. Utóbb a Tudománypolitikai Bizottság is az egyetemi lobbik elképzelését vette pártfogásába, amely kétfokozatú tudományos fokozatszerzést helyezett kilátásba: a PhD-nak megfelelőt kizárólag az egyetemeknek tartva fenn, a múltból megmaradt tudományok doktora fokozat elbírálását és odaítélését pedig az Akadémia illetékességébe utalta.³⁸ S miután a felsőoktatási törvény külön parlamenti megvitatása és elfogadása időben megelőzte az akadémiai törvény hasonló procedúráját (1993: LXXX. tv., 1993. augusztus 3.), az Athenaeum Bizottság-koncepció végül füstbe ment elképzelésnek bizonyult. Az Athenaeum Bizottság idővel elhalt, annak vagyonát az Arany János Közalapítvány kapta meg. Az akadémiai törvényt 1994. március 28-án fogadta el a parlament 214 igen és 1 nem szavazattal, 3 tartózkodás mellett.³⁹

Az április 26-án kihirdetett, 33 §-ból álló 1994. évi XL. törvényről elmondható, hogy az előirányzott öt alapelv, ahogy azt Kosáry Domokos összegezte, majdnem mind bekerült a törvénybe. Eszerint az Akadémia köztestületi önkormányzat, és saját vagyonnal rendelkezik (mint a Széchenyi téri főépület), jóllehet az intézeti vagyon az államnál maradt, és csak a kezelői vagy megbízotti joga került át az Akadémia kezébe; a kutatóintézetek az Akadémia ernyője alatt maradnak, és a főtitkárt, valamint a helyette-

sét többé nem a miniszterelnök nevezi ki. Csak részben teljesült viszont, hogy az egyetemek és az Akadémia közösen határozzanak a tudományos fokozatok odaítéléséről: a PhD-fokozat odaítélése az egyetemek egyedüli privilégiuma lett, a tudományok doktora fokozatot pedig az Akadémia megtartotta magának.⁴⁰

A törvény életbelépése után a TMB megszűnt, és amíg nem jött létre az Akadémia kebelén belül a végleges doktori tanács, addig ideiglenes doktori tanácsot kellett alakítani, melynek elnökéül Ujfalussy Józsefet, az Athenaeum Bizottság elnökét kérte fel Kosáry Domokos (5/1993. sz. elnökségi határozat).⁴¹ Az akadémiai és felsőoktatási törvény megszületésével rendezni kellett az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa (AKT) és a támogatott kutatóhelyek ügyét is, ami közvetlenül a főtitkár teendői közé tartozott; ezt a posztot Kosáry Domokos második elnöki ciklusában Keviczky László töltötte be. Napirendre került végül az új Alapszabály kidolgozása is, melyet 1994 nyarára kívántak időzíteni; ezt a munkát Harmathy Attila jogtudós, az Akadémia 1993–1995 között volt főtitkárhelyettese irányította.⁴²

Joggal állapíthatta meg ezek után Kosáry Domokos az MTA 1995. évi rendes közgyűlésén, hogy: „A nagy szervezési folyamat, őszinte megkönnyebbülésünkre, lényegében lezárult.”⁴³ Amikor egy évvel később, második elnöki ciklusát befejezve Kosáry Domokos megnyitotta az Akadémia rendes évi közgyűlését, magabiztosan jelenthette ki: „a rám bízott feladatot tölem telhetően elvégeztem.”⁴⁴ A munka lényegét abban látta, hogy

igyekezett „a megújulás és értékmegőrzés kettős alapelvét érvényesíteni, az Akadémiát a politikai akciók és viták behatolásaitól megóvni,

ugyanakkor [...] kutatóintézeti hálózatát sok nehézség közt is fenntartani, az egyetemekkel jó együttműködést kiépíteni [...]. Végül pedig, de nem utolsósorban, az Akadémia pozícióját, jogállását, köztestületi autonómiáját új törvény

által biztosítani.”⁴⁵ A célok legtöbbször, ha nem is mindegyikét, sikerült elérni – vonta meg Kosáry Domokos hatévi elnökségének a mérlegét.

VEGYES ÜGYEK

Az 1990 májusa és 1996 májusa között eltelt hat év sürgető teendői mellett számos kisebb jelentőségű dolog is foglalkoztatta az elnököt, közülük néhányat itt meg is említnünk. Az egyik legfontosabb a Rooseveltt (ma Széchenyi) téri székházépület legalább részleges felújításának az ügye, amely már korábban megkezdődött. Az 1982 óta tervbe vett, de majd csupán 1989-ben megindult munkálatok első ütemében az első emeleti Dísztermet, az Akadémiai utcai szárnyépületet (Elnökség, Keleti Könyvtár) újították fel,⁴⁶ a további munkálatok azonban, anyagi gondok folytán, akadoztak. Kosáry Domokosnak egy 1994. március 22-én az akkori miniszterelnökhöz, Boross Péterhez írt leveléből kitűnik, hogy a munkáknak addig csupán a kétharmada készült el úgy, hogy az Akadémia saját forrásból évi 160–180 millió forintot, összesen mintegy 800 millió forintot fordított erre a célra. A felújítás 1995. év végi tervezett befejezéséig további 500 millió forintra lett volna még szükség, az Akadémia ebből legfőljebb 350 milliót teremthet elő, így nagy szükség lett volna még legalább 200 millió külső támogatásra. A miniszterelnök ideiglenesen 100 millió forint kormánytámogatást ígért az elnöknek, a fennmaradó összegről, írta, majd csak a félévi értékelés után tud nyilatkozni.⁴⁷

Súlyos gondjai akadtak az Akadémiának a korábban elhatározott *Akadémiai nagylexikon* munkálataival is, melyeket olykor még az Akadémiai Kiadó rendezetlen anyagi helyzete is hátráltatott. 1990 és 1991 során a lexikon szerkesztőse a kétségeit fejezte ki, hogy megoldható lenne a *Nagylexikon* elkészítése; ennek hatására Beck Mihály, a *Nagylexikon* főszerkesztője 1991 áprilisában lemondott a posztjáról, megjegyezve: „A szerkesz-

tőség munkatársainak egy része felelőtlen, a határidőket nem tartják be, a szerkesztőbizottsági tagokkal nem megfelelően tartják a kapcsolatokat.”⁴⁸ Az első kötet tervezett megjelenési határideje 1990–1991 volt, az utolsó köteté pedig 1998 lett volna, de ezt egyelőre semmi sem garantálta ekkor. A radikális beavatkozások (átszervezések) nyomán, melyekben az elnök is oroszlánrészt vállalt, a *Nagylexikon* első kötete 1993 novemberében végül napvilágot látott. Ugyanakkor nem haladtak előre a további kötetek munkálatai, és 1994 nyarán a szerkesztőség – pénzhiány miatt – egyenesen kilátástalannak ítélte azok folytatását.⁴⁹ Mindeme nehézségek nehezen oldódtak meg, és Kosáry elnöksége idején az Akadémiai Kiadó a *Nagylexikon*nak csak az első négy kötetét tudta megjelentetni. Később a Magyar Nagylexikon Kiadó Rt. folytatta a sorozatot 1997-ben, amely 2004-ben a 19. kötet publikálásával vált végül teljessé.

Az Akadémiai Kiadó pénzügyi nehézségei már évek óta napirenden szerepeltek. Hazai György akadémikus egy Kosáryhoz 1990 nyarán írt levelében szó esik a kiadó átvilágításáról és szervezeti átalakításáról, benne a kiadó és a nyomda szétválasztásáról.⁵⁰ 1991-ben a német Bertelsmann Lexikon Verlag bejelentette vételi szándékát, de az ügylet nem jött létre.⁵¹ A kiadó és a nyomda szétválasztásának kérdése is halasztódott, amit az akadémiai törvény megszületésétől tettek függővé. Az elnökség az 1993. május 25-i ülésén úgy határozott, hogy a vállalat átalakul korlátolt felelősségű társasággá, s amíg ez nem történik meg, addig az MTA gyakorolja felette az Állami Vagyonügynökséget megillető tulajdonosi jogokat.⁵² Néhány héttel Kosáry elnöki ciklusának a lejárta előtt, 1996 áprilisában a holland Wolters Kluwer többségi (75%-os) tulajdonrészt szerzett az Akadémiai Kiadó Zrt.-ben, és az MTA ezzel elvesztette többségi tulajdonrészét. A leköszönő elnök kudarcként élte meg az eseményt: „a Kiadó elvesztését, az akadémiai hagyományok tisztelőjeként, a magam részéről igen sajnálatosnak tartanám”. Majd hozzáfűzte: „Csak azt nem egészen értem, hogy miért kellett a Vezetői Kollégiumnak ily előkészítetlen, váratlan kényszerhelyzetbe kerülnie. Hiszen a kötvények lejáratí ideje már régóta ismeretes kellett, hogy

legyen az illetékesek előtt, akik erről hosszabb ideje folytattak tárgyalásokat.”⁵³ Az Akadémia vezetése nem szerzett időben tudomást a pénzügyi gondokról, így nem is léphetett fel a baj elhárítása érdekében.

A kisebb ügyek hosszú sorából hadd utaljunk itt az MTA Művészeti Gyűjteménye létrehozásának 1958 óta (!) húzódó ügyére. A Kosáry elnöksége idején létesített gyűjtemény feladata: „Az MTA tulajdonában lévő nemzeti értékű műtárgyegyütttest képező (képző- és iparművészeti, valamint tudománytörténeti érdekű ingó) alkotások, valamint az MTA Székháza és Irodaháza műemléki érdekű (ingatlan vagy ahhoz tartozó) alkotásainak, belső téralkálításainak védelme, rendszerezése, tudományos feldolgozása, bemutatása.”⁵⁴ A gyűjtemény képzőművészeti darabjait a harmadik emeleti kupolateremben és a környező termekben állandó jelleggel állították ki.

Az MTA adott esetben szakmai segítséget nyújtott a magyar kormánynak egyes kiemelt kérdésekben, a végül megghiúsult Expo előkészítésében,⁵⁵ és különösen a bős–nagymarosi vízlépcsőhöz kapcsolódó ügyekben. Az Akadémia felállított egy ad hoc bizottságot a vízlépcső ökológiai környezeti kockázatait vizsgálendő, amely részletes értékeléssel szolgált a szlovák–magyar vitához.⁵⁶ Az MTA később – a kormány külön kérésére – írásos szakmai véleményt készítve támogatta a Hágában folyó szlovák–magyar Bős–Nagymaros-perben a magyar felet.⁵⁷ Ezek az ügyek mind az elnök aktív közreműködésével folytak.

Kosáry Domokos az elődeinél is nagyobb súlyt helyezett az Akadémia nemzetközi beágyazottságának növelésére. Ezzel összefüggő cselekedeteit itt nem részletezhetjük, kiemelni viszont közülük az Európai Tudományos Alap (European Science Foundation, Strasbourg) és az MTA közötti kapcsolatok elmélyítését célzó erőfeszítéseit.⁵⁸ Hazai fejlemény volt a Tudománypolitikai Kollégium (TPK) 1994-ben történt megalakítása, melynek a miniszterelnök elnöklete mellett az Akadémia, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB), a Magyar Rektori Konferencia, valamint az OTKA elnöke mind tagjai voltak.⁵⁹ A kormány tanácsadó szerveként működő TPK az alap kutatások és a nemzetközi tudományos munkafeltételek biztosítása és

támogatása mellett a felsőoktatás és a kutatás kapcsolatát is erősíteni kívánta.

A politikai rendszerváltást követően lezajló akadémiai átalakulást levezénylő Kosáry Domokos hatévi elnöki ténykedése ugyancsak gazdag volt eseményekben. Az elnök által kitűzött célok legtöbbje megvalósult, és ezzel több évtizedre szólóan stabilizálódott az Akadémia mint köztestület, valamint az általa kézben tartott kiterjedt kutató-

hálózat helyzete egyaránt. Kosáry Domokos határozott, magabiztos és temperamentumos személyisége elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az átalakulással szemben olykor megnyilvánuló belső és külső ellenállást legyűrve, az Akadémia megfelelő módon illeszkedhessen az immár demokratikus társadalmi-politikai feltételekhez.

Gyáni Gábor

JEGYZETEK

- 1 Berend T. Iván elnöki megnyitó beszéde. AL 1990. évi közgyűlés jegyzőkönyve 14.
- 2 Berend T. Iván elnöki beszámolója. Uo. 73., 74.
- 3 Uo. 353.
- 4 Uo. 354.
- 5 Uo. 355.
- 6 Uo. 363.
- 7 Uo. 412.
- 8 Uo. 422.
- 9 Uo. 445.
- 10 Uo. 451. A Kosáry és Szabad közötti korábbi szakmai viszály kérdéséhez vö. Gyáni: *A történeti tudás*, 186–189.
- 11 AL 1990. évi közgyűlés jegyzőkönyve.
- 12 Kosáry: „Kárpát-Európa”-kutatás, 34–39.
- 13 Romsics: *Clio bűvöletében*, 588.
- 14 Kosáry Domokos, az új elnök beszéde. AL 1990. évi közgyűlés jegyzőkönyve 531.
- 15 Uo. 561.
- 16 AK 1898. december 8.
- 17 Kosáry Domokos levele Berlász Jenőnek. 1992. október 13. AL Elnöki iratok E-591/92. A további hasonló kérelmekre és eljárásokra (Mosonyi Emil, Bay Zoltán Alföldi András és mások ügyeire) lásd AL Elnöki iratok E-23/90.
- 18 AL E-420/91.
- 19 Kosáry: Áldoznunk kell arra, 659. S már korábban is lásd Kosáry: Reform, 644.; Dr. Orsós és a katyni igazság. Interjú Kosáry Domokossal. *Pesti Hírlap* 1992. december 2.
- 20 Kosáry: Egység és reform, 765.; AL E-420/91.
- 21 AL E-246/92.
- 22 Dr. Orsós és a katyni igazság. Interjú Kosáry Domokossal. *Pesti Hírlap* 1992. december 2.
- 23 Vizi: Az „Orsós-ügy”, 333.
- 24 Uo. 334.
- 25 Kosáry: Egység és reform, 765.
- 26 AL E-523/91.
- 27 AL E-4/92.
- 28 Kozák Gyula: Az 1956-os Intézet első 10 évének története – Az első Fidesz kormány garázdalkodása (1998–2002). [Http://beszelo.c3.hu/blog/kozak-gyula/az-1956-os-intezet-elso-10-evenek-tortenete-az-elso-fidesz-kormany-garazdalkodasa](http://beszelo.c3.hu/blog/kozak-gyula/az-1956-os-intezet-elso-10-evenek-tortenete-az-elso-fidesz-kormany-garazdalkodasa). (A letöltés ideje: 2022. március 28.)
- 29 AL E-248/92.
- 30 Kosáry Domokos levele Kuncze Gábor belügyminiszterhez. 1995. január 24. AL E-36/95.
- 31 Láng István főtitkár levele. AL E-16/92.
- 32 Pritz Pál emlékeztetője. AL E-252/91.
- 33 AL E-8/94.
- 34 AL E-32/90.
- 35 Kosáry: Reform, 642.
- 36 Kosáry: Korszerűsítés, 643.
- 37 AL E-27/90.; AL E-766/90.
- 38 Kosáry levele Mádl Ferencnek, melyben helyteleníti a felsőoktatási törvényjavaslat vonatkozó passzusát. AL E-273/92. Lásd továbbá Kosáry: Korszerűsítés, 643.; Kosáry: Áldoznunk kell arra, 661.
- 39 Kosáry: Egység és reform, 759.
- 40 Uo. 761–762.
- 41 Uo. 771.
- 42 AL E-178/94.
- 43 Kosáry: Tudományos stratégiánk, 633.
- 44 Kosáry: Felkészülten, 641.
- 45 Uo.
- 46 AL E-405/91.
- 47 AL E-166/94.
- 48 AL E-51/91. Lásd még AL E-25/91.
- 49 AL E-405/94.
- 50 AL E-19/90.; E-25/91.
- 51 AL E-58/92.
- 52 AL E-410/93.
- 53 Kosáry: Felkészülten, 645.
- 54 AL E-132/92.
- 55 AL E-177/92.
- 56 AL E-56/92.
- 57 AL E-138/95.
- 58 AL E-39/93.
- 59 AL E-384/94.